

ПЕТЪР ВЕЛИЧКОВ
ЗА СЪДБАТА НА РОМАНА

chitanka.info

В летните горещини на 1974 г. пожарникари отнасят към моргата разложения труп на Люба Ганчева-Йорданова. Тая малка трагедия, неизбежна за някои самотни хора, не развълнувала особено съкооператорите ѝ от жилищния блок на ул. „Раковска“ 161 вх. Б. Навярно събитието е щяло бързо да отшуми, ако Люба Ганчева не беше едно от най-ярките имена в българската литература от 30-те години, и по-точно, ако не беше написала своя роман за Левски.

С края на Люба Ганчева започва едно странно събитие в литературния ѝ живот, заключаващо се в нестихващи разговори между хората, които са я познавали с литературния ѝ псевдоним Яна Язова: къде е изчезнал окончателният препис на този роман. Веднага след като научава за смъртта на Яна Язова, проф. Тодор Боров — един от последните хора, с които тя е разговаряла за своята творба, — се обажда на Георги Караславов с молба да се вземат мерки за опазване на архива ѝ. Той е имал предвид и намиращите се у нея ценни материали около Александър Балабанов. Сформираната по нареждане на Г. Караславов комисия в състав: проф. Т. Боров, Матей Шопкин и Харалампи Харалампиев, въпреки непрекъснатите настоявания на проф. Т. Боров не успяла да изпълни задачата си по вина на тогавашния юрисконсулт на Съюза на българските писатели. Като научава, че книгата на Яна Язова без негово знание и присъствие са постъпили в ЦДИА, проф. Т. Боров отива на място, но между получените там ръкописи не вижда показаните му в края на 1973 г. от Яна Язова папки с окончателния препис на романа. Последвалата разпродажба на вещите и книгите ѝ (Яна Язова не е имала преки наследници, не е оставила и завещание) прекъсват възможността за каквито и да е издирвания на ръкописа.

През 1982 г. в брой 51 на вестник „Пулс“ бе поместен разговор, всъщност монолог на Георги Томалевски, който в присъствието на Хаим Бенадов, Марий Ягодов, Пелин Велков и Григор Угаров разказва следното:

„Аз трябва да ви доверя една «моя» тайна. Тайна, казвам, защото никой друг не знае тоя факт. Знаеше го само Димитър Талев, но той е вече покойник. Ние с него може би единствени знаехме одисеята на този роман. С Талев не

се обичахме поради разногласия между нас. Дори не се поздравявахме. Един ден го срещам на улицата и му казвам: «Слушай, срамувам се от себе си! Приятели бяхме и колеги, срамота е да се отминаваме като непознати!» И от тоя ден ние, така да се каже, се възвърнахме един към друг.

Бях близък с Яна Язова. Противно на разни слухове и измислици авторката на бунтарските някога стихове, в които воюваше за обществени права и вътрешна свобода на жената, беше високо нравствен човек, добра съпруга и изрядна стопанка на своя дом. Беше омъжена за инженер, който почина рано (1959 г. — б.м., П.В.). Жилището ѝ бе подредено с вкус. Често съм я виждал да оправя ресните на килима. Чиста и изрядна беше нейната къща.

Веднъж ми каза: «Покани от мое име Димитър Талев и елате у дома, искам да ви прочета глави от моя нов роман. Държа да чуя мнението ви!» Срещнах Талев и му предадох молбата ѝ. Той се съгласи да отидем на гости. Отидохме един ден и Яна Язова ни прочете няколко глави от произведението си. В него на преден план изпъкваха двама герои — Левски и Бенковски. Бях истински удивен от това, което чух главно за Апостола. Никой не беше обрисувал в такава светлина нашия национален герой. С рядка художествена сила бе предадена неговата душевност. С Талев останахме възхитени от прочетените страници.

Излязохме и се уговорихме да напишем нашето мнение за романа. Талев ме помоли да подготвя проекта на оценката. Седнах и написах мнението си на един лист, поднесох го на Талев, той го прочете и го при подписа. Дадох ѝ листа, тя го сгъна на две и го сложи между заглавната и титулната страница. Не си спомням дали ние ѝ внушихме да предложи за печат творбата си на издателство «Народна култура», или тя по свой почин бе направила това. (...) Нашата «рецензия» също е била депозирана. Вън от това ние с Талев и устно потвърдихме нашата оценка.“

По-нататък в отговор на въпроса, дали би познал главите, написани от Яна Язова, в романа за Левски от друг автор, Томалевски категорично отговаря: „Творбата на Яна Язова за Левски е толкова ярка и нейна по почерк, че без колебание мога да кажа кой текст е неин и кой чужд!“

В разговора се споменава, че Недялко Месечков уж правил справка в ЦДИА, но не открил в архива на Яна Язова такъв ръкопис. Оказа се обаче, че в нейния архив (фонд 1400) се съхранява препис не само на романа за Левски, но и на двете му продължения — „Бенковски“ и „Шипка“, които оформят амбициозно замислената от авторката трилогия „Балкани“. През 1984 г. издирих черновата на целия роман за Левски, от който за първи път публикувах три големи откъса във вестник „АБВ“ и един — в „Труд“.

Романът е разделен поради обема си на три части, всяка от които е запазена в два машинописни преписа със собственоръчни ръкописни поправки на Яна Язова и известни съкращения. След служителите на ЦДИА, приели архива на Язова, бях първият, който ги бе поръчал. Историята на написването на романа за Левски може приблизително да се проследи според запазените нейни бележки, най-често сложени в някои от частите на романа. Върху папка, съдържаща бележки, чернови на страници от трилогията, преписи на текстове от ползваната литература (фонд 1400, опис 1, архивна единица 75), тя отбелязва, че романът е започнат на 15 юни 1952 г. и (навярно в чернова — б.м., П.В.) е завършен на 25 декември 1955 г. Първоначално Яна Язова озаглавява трилогията „Примери“, което съвпада с едно изказване на Георги Караславов, публикувано във в. „Литературен фронт“ на 9 март 1961 г. В него той казва: „Когато се говори за чертите на новия човек, за чертите на човека от комунистическото общество, трябва да се подчертае, че тези нови черти трябва да се търсят в революционните пориви, в светлите дела и примери на онези хора, които са се борили, които са страдали, които са гинали за своя идеал... Съвременният писател, за да разбере правилно и за да изобрази майсторски чертите на новия човек, на човека на комунистическото общество, трябва да познава лично нашата революционна история, за да се вдъхновява от героичните **примери...**“

В рецензията на Талев и Томалевски (фонд 1400, опис 1, а.е. 4), написана във вид на писмо до Георги Караславов, се казва:

„Ръкописът на оригиналния труд на писателката Яна Язова, подреден в две книги, по-голямата част от който внимателно бе прочетен от нас, представлява много ценен принос както за нашата литература, така и за нашата история.

Този ръкопис е плод на неколкогодишно добросъвестно и много задълбочено проучване историческите факти от нашата предосвободителна епоха.

Първата книга е озаглавена «Дякон Левски», втората «Априлско въстание» (по-късно наречена от Яна Язова «Бенковски» — б.м., П.В.), а третата, още незавършена, съдържа материали от Освободителната война 1877–1878 година.

Образите на Васил Левски, Бенковски, както и на лицата, свързани с тяхната дейност, са представени в едно съвсем ново документално осветление.

Революционните борби на нашия народ във втората книга, озаглавена «АПРИЛСКО ВЪСТАНИЕ», като въстанието в Панагюрище и неговото кърваво потушаване, бунтовническият лагер «Еледжик», четата на поп Харитон в Дряновския манастир, Тодор Каблешков и съдбата на копривщенските въстаници, отбраната на Перуцица и епическите борби на Петър Бонев, Спас Гинов и Кочо Честименски, баташката трагедия, и най-сетне апотеоза на «Вола», са предадени с нов, съвсем оригинален замах и с рядка психологическа задълбоченост.

Обемистата книга може да се нарече едно първо по рода си литературно-историческо съчинение, което същевременно е и богата съкровищница от материали, до които авторката се е добрала след дългогодишен най-добросъвестен труд.

С хубавия си художествен език тази творба е същевременно задълбочено историческо есе и художествена белетристична творба. Този труд, озаглавен «**ПРИМЕРИ**», единодушно препоръчваме на вашето внимание.“

Вероятно след разговора с Талев и Томалевски, Яна Язова пристъпва към преписването на романа за представяне в издателство „Народна култура“. Втори и трети машинописен екземпляр от този първи вариант, впоследствие основно преработени от авторката, се съхраняват сега в ЦДИА. Според бележка на Яна Язова преписването на „Левски“ започва на 15 август 1960 г. и завършва на 7 ноември същата година. Според запазените материали в архива ѝ (фонд 1400, опис 1, а.е. 4) може да се проследи пътят му в издателството. Рецензирането му е възложено на литературния критик Христо Йорданов, който предлага на авторката да внесе известни подобрения, да съкрати пасажии и на някои глави, „за да поднесе на българския читател една полезна, идейно-емоционална творба“. С писмо от 1 юли 1961 г. издателството изпраща рецензията и с изречението: „Поради големия обем на ръкописа държим го на ваше разположение в издателството“, вероятно поканва Язова да си го вземе обратно, за да продължи работата си върху него.

В мемоарната си книга „Завръщане към миналото“ (1978) Недялко Месечков предава свой разговор с Яна Язова относно бъдещата съдба на романа. На предложението му да раздели творбата на няколко части тя отсича: „Не, или ще я отпечатат отведнъж, или ще стои в чекмеджето ми! (...) Боят се от големината.“

Улисана в семейната си драма — от 1942 до 1959 г. измират най-близките ѝ хора — сестрата Мила, вдъхновителят Ал. Балабанов, родителите, съпругът, — както и със завършването на цялата си трилогия „Балкани“ (общо около 2579 страници), Яна Язова е била вече напълно забравена авторка. Тя е съзнавала, че издаването на трилогията за нея е въпрос на живот и смърт: само чрез нея е могла да разкъса неколкодесетилетното си мълчание. Била е права — за това говори и фактът, че ако не беше романът за Левски, едва ли някой би се насочил към ранните ѝ творби, макар че с тях тя и днес си остава като едно от ярките имена в българската литература от 30-те години.

Но коя е тази тайнствена жена, как започва пътя си в литературата, как успява да се изгради като оригинална личност и талантлива авторка?

Родена е на 23 май 1912 г. в Лом, в учителско семейство. Детството си прекарва и във Видин, и в Пловдив. С пловдивски сюжет е повестта ѝ „Ана Дюлгерова“ (две издания — 1936 и 1938), а за

Видин си спомня (фонд 1400, опис 1, а.е. 62): „Тук съм израсла и учила до IV отделение. Помня мама и татко като млади. Спомних си градската градина, в която ни водеха с Мила на разходка. Найчо Цанов бе приятел с татко. Той ни водеше за двете ръце и на пейката срещу Дунава седнаше тя на едното му коляно, аз на другото. Сега тези хора са мъртви, а в градината ме гледа паметникът на дядо Найчо.“ Бащата Тодор Ганчев е роден в Сухиндол, Великотърновско, завършва през 1908 г. философия в Цюрих, доктор на философските науки. Майката Радка Бешикташлиева произхожда от Калофер, първа братовчедка е на акад. Никола Начов (1859–1940).

1930 година се оказва съдбоносна за Люба Ганчева. Семейството ѝ се премества в София, това тъмнооко, тъмнокосо девойче завършва Първа девическа гимназия в столицата, осмелява се да отнесе пет тетрадки с по сто листа, изписани от двете страни със стихотворения на проф. Ал. Балабанов, признат меценат на младите дарования тогава. Посещението при него е описано от самата Яна Язова в едно интервю, поместено от Коста Георгиев на 30.XII.1934 г. във в. „Литературен глас“. Със свито от напрежение сърце тя започва да чете стихотворението си „Сянка“, докато стига до тези редове:

*Не се навеждай тъй, тъй чак дори до мен!
Гласът ти е резлив, гласът ще ме разбуди...*

Професорът удря с ръка и отсича: „Стига!“ От този момент се решава съдбата ѝ. Първите ѝ стихове, подписани с дадения ѝ от Балабанов псевдоним Яна Язова, излизат в брой 100 на „Литературен глас“ (31.I.1931). В следващите броеве на вестника тя се появява с нови стихове, а в брой 109 заедно с Балабанов публикува преводи на Хайневи стихотворения. През 1931 г. излиза първата ѝ стихосбирка „Язове“, последвана от „Бунт“ (1933) и „Кръстове“ (1934).

Завистливците и немалобройните врагове на Балабанов не пропускат възможността да оспорят авторството на нейните стихове, по повод на което той пише в „Литературен глас“ (20.VI.1931):

„Мнозина са смутени от нейната поезия — и някак си се чудят как да я квалифицират. Отначалото помислиха, че аз пиша стиховете, сетне, че са превод от някой голям италиански поет (името му?). Като се увериха, че са писани само от нея — временно млъкнаха и после засъскаха.“

Наистина всяко непредубедено око, ако сравни стиховете на Балабанов — и ранните, и другите, писани по времето на Язова, ще усети колко безпредметни са тези обвинения. Ако Балабанов се придържа към поетиката от началото на века, то в стиховете на Яна Язова откриваме онова ново, непознато шесто чувство, с което според Петър Динев тя възприема външния свят, онова стремление към необичайния образ и метафора, така предпочитани от нея.

Критиката наистина е смутена. „Изведнъж, пише Д. Б. Митов, се явява едно съвсем младо момиче (...), което внезапно почна с голяма сила и оригинално сплитане на образите, което е толкова младо, че сякаш предизвиква литературните фелдшери да се съберат на съвет, за да го лекуват от страшна болест, от опасна ерес.“ Пък и не е могло иначе, след като Язова написва едни от най-силните социални стихотворения от 30-те години на ХХ в., по повод на които не се съдържа и прословутият реакционер Йордан Бадев: „В цикъла «Прокази» (от стихосбирката «Язове» — б.м., П.В.) напр. ще видите покрусни картини, които и в прозата на Зола не са достатъчно поетични. (...) Разбирам, че мотив и сюжет за поезия може да се вземе от най-страшната и най-грозната действителност, но де ще е заслугата на поезията, ако и тя, като самата действителност, буди мъки и покруса?“ (в. „Зора“, 4.IV.1932).

През 1932 г. Яна Язова е избрана за членка на Клуба на българските писателки, участва и в учредените от него два сборника „Сноп“ (1934 и 1937), като във втория публикува стихотворението си „Дъждовни капки“, достойно за всяка антология на българската интимна лирика. Завършва и Софийския университет, специалност славянска филология, през 1935 г.

Че Яна Язова е била една оригинална личност, която е правила силно впечатление, свидетелства и писаното от сръбския литератор Александър Илич в белградския вестник „Правда“ (24.III.1934): „И на

това тяло — клонче, притежаващо нежна и утопична женственост, завършващо в ореол от черни коси, светеше тайнственият лик на Яна Язова. Когато тя ни рецитираше, нейното тяло и ръцете ѝ, като индийски кринове, по един свойствено ритуален начин, пееха в ритмична пластика нейната тъмна песен.“

Постепенно Яна Язова се насочва към прозата. В 1940 г. излизат романът ѝ „Капитан“, признат от критиката, и драмата „Последният езичник“, а в 1941 се появяват сборник с разкази за деца „Герои“ и четири илюстрирани от Бинка Вазова книжки с детски стихове. Една малка по формат, но много оригинално замислена книжка, пак за деца — „Лица в черти, в стихове и колелца“ (1941) — подсказва за интереса ѝ към Левски. Малчуганите, водени от нейните стихове, неусетно се научават да рисуват не само неговия образ, но и тези на Ботев, Караджата, на писатели като Кирил Христов и Вазов.

Така че от социалните стихове и от разговорите с големия познавач на Възраждането Никола Начов не е било никак трудно и неочаквано да се стигне до образите на Левски, Бенковски, до Шипченската епопея. Всеки, който е добре запознат със забравения днес капитален труд на Никола Начов „Калофер в миналото. 1707–1877“ (1927) и трите „Сборника на «Калоферска дружба»“, ще разбере откъде Язова е почерпала богатството си от герои и събития, които изграждат фона, от който тя се вглежда в образа на Левски. Тя е оживила редица известни и неизвестни исторически лица, създала е и обаятелния образ на игумения Евпраксия — тази корава българка и вярна сподвижничка на Апостола. Евпраксия се родее с такава историческа личност, каквато е баба Тонка, даже и с родената в Талевото въображение Султана.

Яна Язова старателно е изучила бита и поминъка на жадния за свобода българин от Възраждането, не е пропуснала нито един документ около Левски, според спомени на близки и съвременници е обиколила архиви, библиотеки, местата, описани в романа. Но и първоначалният подтик, даден от Никола Начов, не е бил малък. Струва ми се, че тя е следвала ревностно завета му всички калоферци да се сплотят за въздигане и прослава на Калофер.

В романа е описан и обирът на благородния калоферски търговец Стойчо Бешикташлиев, извършен от Добри войвода. Именно Стойчо Бешикташлиев подпомага морално и материално Н. Начов, когато

остава кръгъл сирак. Благодарният Начов приемал дъщерите му не за свои първи братовчедки, а като родни сестри. Една от тях е била и майката на Яна Язова — Радка Бешикташлиева.

По повод смъртта на Никола Начов Яна Язова публикува статия в брой 487 на „Литературен глас“ (9.X.1940), в която казва следното:

„Никола Начов си замина от тоя свят на 29 септемврий вечерта тъй тихо и скромно, както бе преживял на него своите осемдесет и една години. Веруюто на неговия осемдесет и една годишен живот беше работата, непрекъснатата, упорита и вършена с любов до самопожертвувание. От тия осемдесет и една години той трябва да не е работил, трябва да не е низал своите ситни букви и големи книги сигурно през около шестнадесетте първи свои години, когато не съм го знаела и през последните две-три години, когато се опиваше от мъка, че коварното затвърдяване на кръвоносните му съдове го омаломощава и му пречи да пише.“

И по-нататък:

„И наистина, щом спря да пише, той уни и се умори от живота, който за него представляваше писмен труд, щом стана от своята използвана безжалостно шестдесет години писмена маса, щом остави перото и напусна своя задушен от томове книги кабинет, за да подиша на осемдесет години чистия въздух навън, той грохна и тогава идеше при мене и с молитвен глас се оплакваше не на мен, а на съдбата, която слага срок на живота и работата на хората...“

В по-разширения вариант на споменатата статия, публикуван в 10 книжка на списание „Училищен преглед“ през 1940 г., Яна Язова подробно се спира на трудовете на Н. Начов, което подсказва, че още

тогава тя е била добре запозната с литературата около историята на Калофер.

Освен в София част от романа е писана и в Сухиндол, където Язова е обичала да гостува на чичо си Радил Ганчев. Синът му — Кирил Ганчев — си спомни, че съпругът на писателката закупил архива на потомци на сподвижник на Левски за доста голяма сума. Георги Томалевски също твърди, че Яна Язова е използвала спомените на „жив участник в онези събития, сам член на революционен комитет и близък другар на Левски“. От тези материали нищо не се откри в архива на Язова.

Според бележка, запазена във втората книга на „Левски“ (фонд 1400, опис 1, а.е. 35), второто преписване на романа започва на 15 май и завършва на 1 юни 1972 г. Последният преглед и поправките са направени от 15 до 27 август на следващата година. Именно този окончателен препис (предполагам в три екземпляра) е изгубен.

Романът се публикува според преработения първи препис от 1960 г., съхраняван в ЦДИА, с ръкописните поправки и съкращения на авторката, въз основа на който е направен и окончателният препис от 1972–1973 година, сега в неизвестност. Ръкописът обема 1075 машинописни страници, разделен в три папки. Първата част се публикува според по-добре запазения машинописен екземпляр (фонд 1400, опис 1, а.е. 28), понеже на другия (опис 1, а.е. 42) липсват предговорът и страници от текста. Втората и трета част се публикуват според запазените екземпляри с по-съществени поправки на авторката — съответно а.е. 43 и а.е. 44. Романът се издава без намеси в стила на Яна Язова, което се обуславя и от подготовката му в редакция „Литературно наследство“. Само езикът граматически е приведен към съвременните книжовни норми.

Изказвам благодарност на служителите на ЦДИА — Величка Филипова, Дойно Дойнов, Димитър Минцев, Огнян Пунев, Владимир Панайотов и Мария Класанова за отзивчивостта и проявеното разбиране към съдбата на Яна Язова и нейния роман.

Така в 13-ата година от смъртта си и в 75-ата от рождението си Люба Ганчева-Йорданова се завръща най-после с литературния си псевдоним Яна Язова като автор на увлекателен роман за Апостола на българската свобода.

Петър Величков

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.